

Mosaics a farmàcies modernistes del Casc Antic

Punt de partida: ronda de Sant Pere, 40 / carrer del Bruc, 10 (Metro: Urquinaona)

Punt d'arribada: la Rambla, 38 (Metro: Drassanes)

Mitjà: recorregut a peu

Temps estimat: 1h30

Consell: realitzar la visita en horaris d'obertura de les farmàcies per poder veure'n l'interior

Aquest recorregut ens portarà a veure decoracions en mosaic de farmàcies, principalment d'època modernista i algunes d'època posterior. Des de 63 farmàcies modernistes que obriren a Barcelona, en queden avui 24 que conserven la decoració de l'època. Es tracta del tipus d'establiment modernista més nombrós en comparació amb d'altres tipologies de botigues de comerços.

La farmàcia moderna catalana

A finals del segle XVIII, inicis del XIX, la farmàcia catalana visqué un canvi important que la introduí a l'època moderna. L'origen en fou la creació dels Col·legis de Farmàcia i la instauració d'estudis reglats.

Les noves institucions professionals, creades al 1804, deixaren enrere el Col·legi d'Apotecaris de Barcelona, estructura rígida que provenia del sistema gremial d'origen medieval que havia perdurat des del segle XVI.

Els col·legis organitzaren la nova formació professional reglada; per primera vegada es tractava d'estudis amb una base teòrica i científica sòlida. A Barcelona, el Col·legi de Farmàcia de Sant Victorià es féu càrrec de la formació, inaugurant així al 1815 els primers estudis de farmàcia oficials a Catalunya.

Hi ensenyaven professionals de renom, en contacte continu amb especialistes d'Europa i en particular amb els de França.

La Facultat de Farmàcia fou creada al si de la Universitat de Barcelona al 1845, només tres anys després de la fundació de la institució. En aquells inicis, les classes s'impartien en una ala de l'edifici de l'antic convent del Carme (avui desaparegut), on s'havien ubicat les dependències de la universitat. El 1871, la facultat es traslladà al nou edifici, a l'actual plaça de la Universitat. Amb la integració de l'ensenyament de farmàcia a la universitat, es féu un pas decisiu en el camí cap al reconeixement social d'aquests estudis i el procés de consolidació del col·lectiu sanitari català.

A.- Ronda Sant Pere, 40 / Carrer del Bruc, 10. Antiga farmàcia Doctor Palomas

Comencem el recorregut amb una de les tres farmàcies de l'itinerari que han perdut el seu ús original; és interessant, però, assenyalar que la majoria encara manté la seva funció inicial. La farmàcia va funcionar com a tal fins al 1987, moment en què els últims farmacèutics la van vendre i es va desmantellar part del seu interior.

L'establiment va ser inaugurat per Francesc Xavier Palomas i Pons al 1905. Doctor en farmàcia, Palomas va ser un professional actiu dins el món de la farmacologia, tant amb la publicació d'articles com amb l'exercici de la docència. Primer catedràtic de Matèria Farmacèutica Vegetal a la Facultat de Farmàcia de Barcelona, al 1934 va accedir al càrrec de degà fins al 1936, quan va ser assassinat en començar la Guerra Civil.

Les seves afinitats amb el món vegetal el portaren a influir en la decoració de la seva farmàcia, de la qual l'arquitecte Fèlix Cardellach en fou l'encarregat. Ho podem apreciar a través dels elements de ferro forjat, com els arbres que envolten les obertures o el vitrall de la porta d'entrada. De la decoració, destaca també el fanal i la marquesina en ferro forjat.

El doctor Colomer fou el segon propietari, qui vengué la farmàcia al 1925 al Doctor Vidalot i Cardona. Segons el que sabem, aquest va substituir els plafons de vidre colorat -decorats amb dues dames envoltades de vegetació exuberant- pel mosaic actual. Amb el trànsit dels carros, els esquitxos de pedres anaven malmetent aquesta decoració delicada que finalment va ser substituïda.

SOBRE EL MOSAIC

Descripció: dos plafons exteriors a la façana de l'antiga farmàcia. El mosaic està realitzat amb tessel·les de ceràmica esmaltada de forma quadrangular i tessel·les de vidre de forma rectangular de color verd fosc. La decoració representa, al centre de cada plafó, un rètol amb el nom "*Farmacia Laboratorio*" envoltat de garlandes vegetals -amb llimones, fruits de color taronja i rosa- així com motius circulars de color groc sobre fons lila i rosa.

Època: 1925

Autor: Lluís Brú i Salelles (signat), mosaïcista. Val la pena fixar-se en la rajoleta que porta la signatura de l'artista. La trobem en algunes altres obres del Brú, com les taquilles del Palau de la Música.

La decoració de les farmàcies

El símbol farmacèutic tradicional és la serp enroscada a la copa. Al món occidental, la serp ha estat sempre associada a la ciència del coneixement i a la salut per les essències vitals contingudes en el seu cos que han estat considerades com un remei per a malalties i afeccions patològiques. La copa, en canvi, està relacionada amb la medicina, representant les figures dels déus grecs Asclepi -déu de la medicina-, Higiea -filla d'Asclepi, deessa de la salut i la higiene-, Atena -deessa de la saviesa- o Apol·lo -déu de la medicina, entre d'altres-. El simbolisme de la copa es refereix tant al vas de l'abundància com al que conté el bàlsam de la immortalitat. Entre els símbols de la farmàcia, també trobem plantes medicinals i instruments utilitzats habitualment pels farmacèutics com: morters, bàscules, aparells de destil·lació, albarels -pots per contenir els ingredients farmacèutics- o d'altres.

En època modernista el tema decoratiu de les farmàcies se centra en el món vegetal. "La gran part dels motius vegetals i florals representats corresponen a plantes d'usos medicinals que s'aplicaven en la medicina i la farmacopea de finals del segle XIX i començaments del XX"¹. Les plantes més representades i les propietats que en destacaven a inicis del segle XX són:

- el cascall: tipus de rosella de la qual s'extreu l'opi amb propietats calmants a feble dosi;
- el llorer: amb propietats estimulants i carminatives; el llorer acompanya sovint el símbol farmacèutic de la serp i la copa;
- la rosa: a més de les seves propietats medicinals -com l'astringència dels seus fruits secs- és un símbol de Catalunya molt utilitzat en els repertoris decoratius d'època modernista;
- el botó d'or: acre i vesicant -produeix butllofes- era recomanat contra la gota i el reuma;
- la camamilla: tònica i estimulants, es recomanava per còlics, indigestions i inapetència.

Els programes decoratius representen sovint herbaris, conjunts de plantes disposades de manera organitzada, acompanyats tal vegada del seu nom científic. La decoració de la farmàcia modernista es concep en el seu conjunt, des de la façana de l'establiment fins als detalls del seu interior. Per aquest motiu us convidem a mirar, a més dels mosaics: el mobiliari, les làmpades, la decoració del sostre i els instruments que hi trobareu.

B.- Carrer de Sant Pere Més Baix, 52. Antiga farmàcia Padrell

Aquí no trobarem mosaics però sí un important vitrall a l'aparador d'entrada. Estem davant d'un punt simbòlic del recorregut: la farmàcia més antiga de Barcelona, com ho apunta la data que apareix sobre la porta d'entrada "Fundada en 1561". La tradició oral refereix que la farmàcia es va inaugurar a la Ribera, però al moment de la destrucció d'una part d'aquest barri, després de la derrota de 1714, l'apotecari es va traslladar al carrer de Sant Pere Més Baix.

Al 1894, Miquel Escudé, nou propietari de la farmàcia, decideix fer reformes i la decora a l'estil modernista. L'element a destacar és el vitrall d'entrada que porta la signatura del seu artífex: J. Aspinagosa, a l'angle de la dreta. Era un artesà d'anomenada, especialitzat en vidres pintats i decorats a mà o bé a l'àcid. També despunta la làmpada de l'interior, guardonada amb el primer premi de disseny a l'Exposició Internacional de 1929.

C.- La Rambla, 121. Farmàcia Nadal

Amb aquesta decoració passem a un estil més Noucentista, fins i tot amb un toc de Sezession vienès com ho fan pensar la inscripció de ferro forjat "Apothecary - Farmacista - Apotheker - Pharmacien", en anglès, castellà, alemany i francès, i també els esgrafiats. El plànol de la farmàcia és de 1918, aleshores propietat del Dr. Rosendo Masó Arumí. Al 1931 ja s'anunciava amb el nom del nou propietari, Lluís Nadal Delhom; família que encara n'és la propietària.

SOBRE EL MOSAIC

Descripció: plafons situats a les façanes de la farmàcia Nadal. Els mosaics estan realitzats amb rajoles de ceràmica esmaltada amb reflex metàl·lic i són de forma rectangular. El rètol situat a la façana de la Rambla anuncia en lletres de color blanc resseguides de negre sobre fons vermell metal·litzat *FARMÀCIA NADAL / Antiga Dr. Masó Arumí*, mentre que el rètol situat al carrer Bonsuccés anuncia : *2 FARMÀCIA 2 / Antiga Dr. Masó Arumí*

La composició està emmarcada per un bordó ceràmic amb forma de trena en relleu de color verd, el mateix que ressegueix els plafons laterals on estan representats albarels contenint plantes medicinals. L'arrimador de les dues façanes està realitzat amb rajoles de ceràmica esmaltada de color verd de forma hexagonal en relleu que recorden les cel·les d'un abell.

Època: 1918 -data del plànol-, o posterior

Autor: desconegut

E.- Carrer del Carme, 23. Antiga Farmàcia Comabella

Les dues farmàcies que veurem al carrer del Carme, aquesta i la del número 84, són bons exemples de dues tipologies de mosaics modernistes: mosaic de paviment de pedra i mosaic de paret de ceràmica. Són obra dels dos grans mosaïstes de l'època: Mario Maragliano i Lluís Brú i Salelles.

La farmàcia que veiem aquí, la més antiga de les dues, és fundada l'any 1880 per Felip Comabella i Guimet. L'establiment constava de la sala de vendes a la planta baixa i del laboratori a l'entresòl. Al 1902, el seu nét, hereter de la botiga, encarregà la reforma a l'arquitecte Guillem Busquets Vautravers, qui treballà amb artesans reputats, entre els quals el mosaïcista Mario Maragliano. L'interior de la farmàcia ha conservat el seu mobiliari original: armaris, taulell, làmpades i fins i tot els albarels de vidre. En època posterior el laboratori es desvinculà de la farmàcia.

SOBRE EL MOSAIC

Descripció: paviment de la sala de vendes. El mosaic està realitzat amb tesselles de pedra de forma quadrangular, anomenat en època modernista "mosaic romà". La decoració representa una catifa central de color blanc amb els angles arrodonits, resseguida d'un llistó blanc i vermell. Està circumdada de motius florals i elements geomètrics de color blanc sobre fons gris.

Època: 1904

Autor: Mario Maragliano

D.- Carrer del Carme, 84. Farmàcia del Carmen

La segona farmàcia modernista del carrer del Carme ens presenta un mosaic de ceràmica obra de Lluís Brú i Salelles.

Els orígens d'aquesta farmàcia remunten a 1883 moment en què Eduard Casellas obrí l'establiment. Es desconeix exactament el moment del traspàs de la titularitat a Josep Tarrés i Boada, de qui tenim les inicials tallades en pedra al xamfrà. El fet és que al

1927 la farmàcia és propietat de Josep Maria Tarrés i ara continua en mans de la mateixa nissaga. La data important se situa al 1914, moment en què es remodela la botiga a l'estil modernista. La sala de vendes ha estat completament renovada en època posterior però la decoració original ha subsistit a la rebotiga.

SOBRE EL MOSAIC

Descripció: plafons de façana emmarcats en els muntants de les obertures i en una llinda continua que abraça les tres obertures. La decoració de cinc plafons del registre inferior representa motius florals sobre un fons de color groc clar, mentre que el del xamfrà indica "Casellas" segons el nom del primer propietari de la farmàcia. Aquests quatre panells estan realitzats amb tessel·les de ceràmica esmaltada de forma quadrangular. Els tres plafons superiors indiquen en lletres verdes resseguides de vermell sobre fons groc clar: "Especificos", "Farmacia del Carmen", "Farmacia", estan realitzats amb rajoles esmaltades.

Època: 1914

Autor: Lluís Brú i Salelles

Mario Maragliano i Lluís Brú i Salelles

Aquests dos artistes van ser els principals mosaïcistes de l'època modernista.

Per una banda tenim l'italià Mario Maragliano, nascut a Gènova al 1864, era originari d'una família de mosaïcistes. Sembla que arribà a Barcelona als vint anys i obrí el seu taller de mosaics. D'ell tenim poca informació a part les obres que ens ha deixat. Sabem que es casà amb una dona originària de Reus i tingué set fills alguns dels quals treballaren amb ell a l'obra. Segons la terminologia de la seva publicitat, Maragliano realitzava mosaics "romans" (de pedra), mosaics "bizantins" (de vidre) i mosaics "àrabs" (de ceràmica). Entre les obres més importants que realitzà a Barcelona podem citar els mosaics del pavelló d'Administració de l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau, les muses del Palau de la Música Catalana, la Casa Amatller o l'antiga botiga Figueres -avui pastisseria Escribà- a la Rambla. Morí als 80 anys a l'hospital de Sant Pau que ell mateix havia decorat.

El valencià Lluís Brú i Salelles, nascut a Ondara el 1868, arribà a Barcelona quan era infant. Procedent d'una família de pintors, seguí el mateix ofici, col·laborant entre d'altres com a escenògraf per al Liceu. A suggestió de Lluís Domènech i Montaner es formà en l'art del mosaic a Venècia i a la seva tornada; el 1904, obrí taller al carrer Universitat -avui Enric Granados-. Com Maragliano, va tenir una llarga trajectòria en l'art del mosaic, treballant amb els seus fills en l'empresa familiar. Morí als 84 anys a Barcelona havent deixat el taller al seu fill Josep Brú i Masipó. A ell li succeí el seu fill Lluís Brú i Borrell, qui continuà l'activitat fins la seva mort, al 1999. Gràcies a la pervivència de la nissaga durant tres generacions ha arribat fins a nosaltres gran part de la documentació de la empresa.

Obres importants a Barcelona de la família Brú són els mosaics de la façana del Palau de la Música Catalana, la cripta del Temple del Tibidabo, de l'església del Carme, la Casa de la Lactància o la Rotonda. Lluís Brú i Salelles també s'anunciava com fabricant de mosaics romans, venecians i de ceràmica i les seves produccions són tècnicament molt semblants a les de Maragliano. A simple vista, no és possible distingir les obres dels dos artistes.

F.- La Rambla, 77. Casa Doctor Genové

El Doctor Pere Genové i Colomer (1836-1900) transferí la seva farmàcia a la Rambla Central, 3 -avui Rambla de Sant Josep-, on consta al 1885. Més coneguda com a *Botica Hispano-Americana*, la farmàcia tenia un laboratori annex. Genové fou un personatge important en el món de la farmacologia: ingressà a la Reial Acadèmia de Medicina i feu part de la junta que constituí el Col·legi Oficial de Farmacèutics de Barcelona al 1898. Defensà la col·legiació obligatòria i propugnà

la fundació de laboratoris químics per fomentar la indústria farmacèutica. El seu fill, Pere Genové i Soler (1876-1921), repregué el negoci i també fou un destacat farmacèutic i químic de l'època. És aquest últim qui encarregà la decoració de la façana a l'arquitecte Enric Sagnier i Vilavecchia.

SOBRE EL MOSAIC

Descripció: diversos plafons de façana decoren les cinc plantes de l'edifici. Tots ells estan realitzats amb mosaics de tessel·les de ceràmica esmaltada i tessel·les de vidre de forma quadrangular. La decoració de temàtica vegetal representa fruits que podrien ser els del cascall o bé els de la magrana i volutes en diversos tons de blau amb tocs daurats sobre un fons beix clar. El plafó sobre la finestra de la primera planta representa les quatre barres sobre camper d'or de l'escut de Catalunya. A la planta baixa, els plafons triangulars contenen el número de la casa i un element floral, ambdós amb tons vermells.

Època: 1911

Autor: Lluís Brú i Salelles

Farmàcia, industrialització i Modernisme

“Durant el segle XIX, la majoria de farmacèutics eren propietaris d’una farmàcia de petites dimensions, en què dirigien l’elaboració de les fórmules magistrals a partir de les prescripcions dels metges. Eren empreses familiars, d’una economia modesta, que passaven de pares a fills. La majoria d’aquestes farmàcies familiars van ser fidels a la tradició i al model de pràctica artesanal que ja coneixien, de manera que no es van arriscar a incorporar-se al procés d’industrialització emergent, cada vegada més sòlid. No obstant això, l’esperit pioner d’alguns farmacèutics els va portar a crear petits laboratoris, annexos a les farmàcies, que van constituir els primers antecedents de la industrialització.

Un dels exemples catalans més reconeguts és el cas del Dr. Salvador Andreu i Grau, que, amb només 25 anys, el 16 de desembre de 1866, va obrir la seva primera farmàcia a la casa núm. 6 de la Baixada de la Presó de Barcelona. Amb la seva famosa pasta pectoral, anomenada *Pastillas del Dr. Andreu*, va servir de model a la indústria farmacèutica catalana, ja que no només la va distribuir per tot Catalunya sinó que de seguida la va començar a subministrar a la resta de l’Estat, Europa i l’Amèrica Llatina. Així, el 1882 va obrir una farmàcia més gran a la Rambla de Sant Josep, núm. 4 -avui desapareguda-, i va iniciar la construcció del seu primer laboratori, que, amb els anys, també es va ampliar amb noves ubicacions.”²

El Modernisme català, nascut en un context bàsicament urbà i burgès i molt vinculat al desenvolupament de l’arquitectura i les arts decoratives, va constituir un destacat exponent del disseny de les farmàcies catalanes de començament del segle XX.

G.- Carrer de Sant Pau, 33. Antiga farmàcia Doctor Roig

La farmàcia i laboratori *El Siglo* del Doctor Bartomé Roig obrí al 1926. El doctor Roig hi elaborà medicaments que comercialitzà sota la marca Vian. A la seva mort, el 1956, la seva vídua vengué el laboratori al farmacèutic Miguel Llevat Grau. Desconeixem l’any en què l’establiment deixà de tenir el seu ús original.

SOBRE EL MOSAIC

Descripció: dos plafons de façana realitzats amb tesselles de ceràmica esmaltada de forma quadrangular. Els rètols anuncien en lletres de color blau i blanc:

LABORATORIO / VACUNAS SUEROS / ANALISIS CLINICOS / FARMACIA DR ROIG. Les composicions, sobre fons blau i blanc, estan delimitades per línies ondulants de colors blau fosc, beix i blanc. El plafó inferior està decorat als extrems amb la petxina del peregrí i al centre amb la copa d’Higiea, símbol de la farmacèutica.

Època: 1926 o posterior, data d’obertura de l’establiment

Autor: desconegut

H.- Carrer de Ferran, 7. Farmàcia de la Estrella

Troblem referències d’aquesta farmàcia al 1845 quan el doctor Francisco Pacual anuncia *botiquines portátiles de medicamentos homeopáticos*. L’establiment era conegut en aquella època com a *Botica de la Trinidad*. La farmàcia canvià de propietaris diverses vegades, fins que al 1953 la comprà Carles Mallol Balmaña qui sembla ser l’autor del nom actual de la farmàcia.

SOBRE EL MOSAIC

Descripció: paviment interior de la farmàcia. Mosaic hidràulic de tipus "*granito de mármol comprimido*" realitzat amb peces de forma quadrangular. Es tracta d’una decoració a mode de catifa formada per una peça que es repeteix. El dibuix forma flors de quatre pètals de color vermell amb centre groc, tot emmarcat per una línia blanca sobre fons gris. La sanefa està formada per dues línies de rajola delimitada per línia negra. Dibuixa el-lipses centrals i pentàgons laterals vermells amb trèvols interiors de color blanc. El mosaic ja no es conserva sencer, la franja ha estat substituïda per un paviment modern.

Època: principis segle XX

Autor: fabricant Escofet y C^a, model present als catàlegs amb el número 611.

I.- La Rambla, 44. Farmàcia Aguilar

Tenim poca informació sobre l'origen d'aquesta farmàcia, adquirida al 1975 per la família Aguilar al farmacèutic Jorge Miquel Serra. Al 1923, l'establiment figura a la premsa publicitària com a *colmado*, així doncs hem de suposar que el mosaic del paviment no va ser creat per a la farmàcia.

SOBRE EL MOSAIC

Descripció: paviment de la sala de vendes. Mosaic de gres ceràmic realitzat amb peces de forma rectangular i quadrangular. La decoració té un fons blanc amb peces col·locades en espiga amb petites creus negres. La sanefa està formada per un conjunt de línies negres sobre fons blanc amb diferents formes de meandres. La faixa és blanca.

Època: principis de segle XX

Autor: fabricant Pujol i Bausis

J.- La Rambla, 38. Antiga farmàcia Boatella

Encara que per fora no doni la impressió de ser una farmàcia modernista, l'interior és una petita joia. Com diu el periodista Permanyè, es tracta d'una mena de Doctor Jekyll i Mister Hyde!

El doctor José Boatella Tubau reformà la seva farmàcia al 1900, per la qual cosa feu recurs a l'arquitecte Serrallach i a excel·lents artistes de l'època, entre els quals els escultors Juyol i el vitraller Rigalt. La notícia publicada l'11 de novembre de 1900 a La

Vanguardia explica que la façana també es renovà: *La fachada ha sido así mismo objeto de una completa reforma, estando constituida de un mármol "verdiglio" de diferentes entonaciones, y destacándose en su parte alta dos bajos relieves representando la Botánica y la Química, ejecutados por el escultor señor Carreras.* D'aquesta decoració no es conserva res.

SOBRE EL MOSAIC

Descripció: plafons de la sala de vendes, actualment farmàcia Hernández de la Rosa. Els plafons estan situats sobre dels mobles de les parets laterals, tocant el sostre. El mosaic està realitzat amb tessel·les de ceràmica esmaltada de forma quadrangular. La decoració representa una sanefa vegetal amb fulles d'acant de color verd i flors roses i fruits grocs de cascall sobre fons blau clar. Al límit superior discorre una banda de color rosa delimitat de blau amb punts vermells.

Època: 1900, any de la reforma de la botiga

Autor: Mario Maragliano

Bibliografia

²APUNTS BCN, coord. (2012). *Concòrdia i patrimoni : tresors de la farmàcia catalana. Catàleg de l'exposició celebrada del 16 d'octubre al 16 de desembre de 2011 al vestíbul de l'Edifici Històric de la Universitat de Barcelona*. Barcelona: Universitat de Barcelona, Vicerektorat d'Arts, Cultura i Patrimoni. <http://www.ub.edu/museuvirtual/pdfexpovirtuals/Concordiacatàleg.pdf>

BANCELLS, C., PERMANYÉ, L. (2006). *Farmàcies Modernistes de Barcelona*. Barcelona: Àmbit.

CALBET i CAMARASA, J. M., MONTAÑA i BUCHACA, D. (2001). *Metges i farmacèutics catalanistes (1880-1906)*. Valls: Edicions Cossetània.

CARMONA CORNET, A. M. (2000). "Estudio iconográfico del emblema Farmacéutico". *El Farmacéutico* 251:84-90.

FIGUERAS i BAS, J. M. (2016). *La família Figueras. Els senyors de Bellesguard*. Sn: Fotoletra.

GIL I FARRÉ, N., LÓPEZ PÉREZ, F. (2015). La farmacia Grau Ynglada: un establecimiento singular de la Barcelona modernista. *Res Mobilis Revista internacional de investigación en mobiliario y objetos decorativos* 4(4):69-94.

JORDI GONZÁLEZ, R. (2003). *Colecció de "speciers", mancebos boticarios, boticarios, farmacéuticos practicantes de farmacia y farmacéuticos de Catalunya : (1207-1997)*. Palau-solità i Plegamans : Fundació Uriach 1838.

¹LÓPEZ PÉREZ, F. (2010). "L'ornamentació vegetal de les farmàcies modernistes de Barcelona". A: *The Art Nouveau Herbarium*. Laboratorio Histórico 1 del proyecto *Art Nouveau & Ecologie* del Réseau Art Nouveau Network, Terrassa, Museu Nacional de la Ciència i la Tècnica de Catalunya (mNACTEC), 2010. http://www.artnouveau-net.eu/portals/0/colloquia/Terrassa_Fatima_Lopez_10092010.pdf

LÓPEZ PÉREZ, F. (2012). "Els símbols de l'ornamentació vegetal i els emblemes farmacèutics en la decoració de la farmàcia modernista Novellas/Bolós de Barcelona". *EMBLECAT* 1:63-68.

SALINÉ i PERICH, M. (2005). "Lluís Brú. Fragments d'un creador, els mosaics modernistes". A: *Lluís Brú fragments d'un creador els mosaics modernistes. Del 22 de juliol de 2004 al 31 de juliol de 2005*, dir. M. Saliné i Perich, p.29-103. Esplugues de Llobregat: Ajuntament d'Esplugues de Llobregat.